2-ŞÖBA · ÇORVAÇILIK VA HAYVONLAR MAHSULDORLIGI

ŞÖRLANGAN TUPROQ ŞAROITIDA KUZGI YUMŞOQ BUĞDOYNING SELEKSION-GENETIK XUSUSIYATLARI, HOSILDORLIGI VA DON SIFAT KÖRSATKIÇLARINI ŞAKLLANIŞI;

Samarqand davlat veterinariya meditcinasi, çorvoçilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali dotsenti Babaxan,Allanazarov,

Urgenç davlat universiteti;

Ilxom Maşaripov, Talabalar:Aydos Atamuratov.

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/1311112

NASHR SANASI
13.11.2026 · Nukus

SAHIFALAR
530–533

NASHR HAMKORI
Research Focus
ISSN 2181-3833

IQTIBOS UÇUN Maşaripov I., Atamuratov A. Şörlangan tuproq şaroitida kuzgi yumşoq buğdoyning seleksion-genetik xususiyatlari, hosildorligi va don sifat körsatkiçlarini şakllanişi; // Veterinariya meditsinasi va çorvaçilikdagi dolzarb muammolar va ularning yeçimlari: xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari. – Nukus, 2026. – B. 530–533. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1311112

Kiriş;Bugungi kunda iqlim özgarişi Qoraqalpoğiston Respublikasi hududida

işloq xöjaligi işlab çiqarişiga bevosita ta’sir körsatayotgan asosiy omillardan biriga aylanib bormoqda. Sönggi ön yilliklar davomida hududda örtaça yillik havo haroratining oşişi, yoğingarçilik miqdorining kamayişi hamda vegetatsiya davrida suv tanqisligining kuçayişi kuzatilmoqda. Uşbu jarayonlar suğoriladigan va lalmikor maydonlarda yetiştiriladigan ğalla, şoli va moyli ekinlar hosildorligining barqarorligiga salbiy ta’sir körsatmoqda.

Aholi sonining ortişi, oziq-ovqat mahsulotlariga bölgan ehtiyojning köpayişi va suv resurslarining çeklanganligi şaroitida qişloq xöjaligi ekinlari seleksiyasi va uruğçiligi masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda. Xususan, Qoraqalpoğiston Respublikasida kuzgi va bahorgi buğdoy, şoli hamda kungaboqar, soya va boşqa moyli ekinlar böyiça yuqori hosilli, qurğoqçilik va şörlanişga çidamli, kasallik va zararkunandalarga bardoşli navlarni yaratiş zamon talabi hisoblanadi. Natiyjalar va ularning taxlili.Kuziev R va boşqalar Qoraqalpoğistonning qişloq xöjaligi erlarini monitoring tadqiqotlar ötkazib olingan ma’lumotlari böyiça suğoriladigan erlarning 37,4% örtaça va 35,3% kuçli darajada şörlangan. Ayniqsa meliorativ holati noqulay erlar hududning şimoliy mintaqalarida joylaşgan. Xlorid-sulfat tipidagi kuçsiz şörlangan tuproqlarda tuzlarining quruq qoldiği 0,165-0,295 oraliğida böladi, örtaça şörlangan tuproqlarda 0,320-568 % gaça, kuçli şörlangan tuproqlarda 1,020-1,765% gaça ekanligi aniqlangan.

Köp sonli olimlarning ta’kidlaşiça B.U. Abdullaev yumşoq kuzgi buğdoy navlaridan tuzli muhitda köçat oliş ança murakkab bölib, ularning ta’sirçanligiga boğliq köp sonli köçatlarning nobud bölişi kuzatilgan.

Bunda, har bir belgining yuzaga çiqişi bir yoki bir neça genlarning ta’siri natijasida böladi deb kelganlar. Sönggi yillarda genning irsiyatining diskret birligini inkor qilmasdan,

seleksionerlar duragaylaş va tanlaş jarayonlarida muvaffaqiyatga erişiş uçun genlarning ijobiy birikişlaridan yoki belgili bir oqsil genlarning ta'sirini aniqlaş zarur ekanligini isbotlaganlar. Sababi genlarning yuzaga kelganidan, bu jarayonni yangi seleksiya uslublaridan foydalanib jadallaştirib tezlaştirsa böladi

Seleksiya işi hajmini va samaradorligini orttirişda jahon kolleksiyasi katta ahamiyat kasb etadi. Kolleksiya namunalarini jahon seleksionerlari boşlanğiç manbalar sifatida işlatiş orqali nav yaratişni yölga qöyganlar.

Seleksiya jarayonining samarali rivojlanişi uçun eng zarur olib boriladigan işlar hajmi jahon ilmining yuksalib rivojlanişi şaroitida hozirgi zamon seleksiyasida işlatilayotgan asbob-uskunalardan, yangi uslublardan va ilmiy taraqqiyotdan talabga mos foydalanişni talab etadi. Şuningdek, dunyo ilmiga mos seleksion nazariyalardan va uslublardan foydalaniş asosida yangi tipdagi stress omillarga bardoşli yangi navlarni yaratiş, işlab çiqarişga joriy etiş natijasida hosildorlikni va mahsulot sifatini oşirişga imkoniyat oşadi. Jahon kolleksiyasi seleksion baholiligi öta yuqori

Qoraqalpoğiston Respublikasining özига xos tuproq-iqlim şaroiti uçun kuzgi yumşoq buğdoy navlarini yaratişda bugungi seleksiya uslublaridan sezilarli darajada farqlanadigan uslublar işlab çiqilgan. Navlarni yaratiş jarayonida ma'lum bir ösimlik şaklini yaratiş, bitta organizmda özига xos bir neça belgi va xususiyatlarni birlaştiriş uslublarini takomillaştiriş böyiça ilmiy tadqiqotlar jahon seleksionerlari tomonidan olib borilmoqda.

Şörlangan tuproq şaroitida buğdoyning ösiş va hosildorlik xususiyatlarini yaxşilaş maqsadida seleksiya işlarini olib boriş muhim ekanligini tadqiqot natijalari körsatmoqda. Mamlakatimiz miqyosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar şuni ta'kidlaydiki, şörlangan va qiyin iqlim şaroitida barqaror hosil beradigan nav va duragay turlarni yaratiş uçun turli genotiplarning özaro çatiştirişni talab etadi. Ular özlarining seleksiya yönalişlarini mahalliy tuproq-iqlim şaroitlariga yaxşi moslaşuvçan, hududda ekib yetiştirilganda eng yuqori hosil olişni ta'minlaşlari bilan ajralib turişlari kerak

Kuzgi yumşoq buğdoy yetiştiriş şaroitlari köp jihatdan irsiylaniş jarayonida iştirok etuvçi boşlanğiç aşyolarga va uşbu hudud uçun mos işlab çiqilgan agrotexnologiyalarga boğliq bölib, duragay populyatsiyadan ötkazilgan tanlaş yönalişi va belgilar özgaruvçanligi tabiati böyiça xarakterlanadi. Sababi evolyutsiya va seleksiya jarayonida genotiplarning aniq atrof-muhit şaroitlariga moslaşuvini nazorat qiladigan barqaror gen birlaşmalari yaratiladi.

Çatiştiriş natijasida duragay avlodlarda ota-ona şaklarning rekombinatsiyalaniş asosida köp sonli genetik özgaruvçanlik yuzaga çiqadi. Ijobiy genlar böyiça tanlaş samaradorligi bir neça omillarga boğliq bölib, bularga asosan tanlaş intensivligi, genlarning bir-biri bilan birikiş holati, genetik özgaruvçanlikning yuzaga çiqiş, seleksiya yönalişlari va hokazolar kiradi. Kuzgi buğdoy seleksiyada irsiyat böyiça şörga çidamli navlarni yaratiş eng istiqbolli resurslarni, finans mablağlarini kam talab qiladigan, iqtisodiy va ijtimoiy yönaliş hisoblanadi

Tuzga çidamlilik bu mutagen belgisi hisoblanib, nav ösimligi baquvvat ösib rivojlanib yuqori hosil olişni ta'minlaydigan fiziologik jarayon ekanligini körsatib ötgan.

Buğdoy ekini hosildorligini oşirişda navning ahamiyati öta yuqori bölib, agrar sohaning asosiy işlab çiqariş quroli hisoblanadi. Agarda navning mahsuldorlik potensiyali çeklangan bölsa, tuproq hosildorligi qança yuqori bölişidan qat'iy nazar unga qança qulay şaroit yaratganingiz bilan undan yuqori hosil olişga imkon bölmaydi. Seleksiya natijalarini işlab

çiqarişga jadal joriy etiş orqali buğdoy hosildorligi yuqori bölganligini statistik ma'lumotlar asosida isbotlab bergan.

Mamlakatimizda suğoriladigan va lalmikor maydonlarga mos yumşoq buğdoy nav va namunalarni örganiş işlari va boşqada bir qator olimlar tomonidan turli iqlim şaroitlarida buğdoy ekinining jahon kolleksiyasini

örganiş, ekologik sinovdan ötkaziş, turli mintaqalarda yuqori hosil töplaydigan navlarni yaratiş va işlab çiqarişga joriy qiliş böyiça ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

Özbekistonda buğdoy ösimligining şörxoklikka çidamliligi asosan fiziologiya – biokimyo yönalişida örganilgan. Söngra buğdoyni har tomonlama örganib, kuzgi yumşoq buğdoyning yuqori hosildor yuqori sifatli navlarini yaratiş maqsadida şörxoklikka çidamli donorlarining genetik fondini yaratdi. Rossiya olimlari buğdoy va sulini duragaylaş jarayonida şörxoklikka çidamli gibridlarini yaratdi va ularni boşlanğiç aşyolar sifatida foydalanişni taklif qildi. Bugungi kunda kuzgi yumşoq buğdoyning şörxoklikka çidamli seleksion – genetik asoslari yetarli darajada örganilmagan va kelajakda çuqur örganişni talab qiladi.

Mahsuldor poyalar soni genotipik belgi bölib, u taşqi muhit ta'sirida va qöllanilgan agrotexnik tadbirlarni öz vaqtida sifatli qilib bajarilişiga boğliq böladi. Köp sonli tadqiqotçilarning isbotlaşiga köra boşoq şakllanib rivojlaniş jarayoni tez bölişi ertapişarlikni belgilovçi omil hisoblanadi. Boşoqning mahsuldorligini belgilovçi, uşbu davrning uzoq davom etişini ta'minlovçi omillar esa yirik boşoqlarning şakllanib, undagi don soni va vaznining yuqori körsatkiçga ega bölişiga olib keladi.

Buğdoy seleksiyasida yanada ahamiyatlisi bu kasallik va başoratlarga çidamli hosildor navlarni yaratiş öta ahamiyatli örinni egallaydi. Şu bois mamlakatimiz hududlarida zamburuğli kasalliklarga, asosan zang va septorioz kasalliklariga çidamli navlarni yaratiş vazifalari qöyilgan.

Mahsuldor poyalar soni genotipik belgi bölib, u taşqi muhit ta'sirida va qöllanilgan agrotexnik tadbirlarni öz vaqtida sifatli qilib bajarilişiga boğliq böladi. Mahsuldor poyalar soni genotipik belgi bölib, u taşqi muhit ta'sirida va qöllanilgan agrotexnik tadbirlarni öz vaqtida sifatli qilib bajarilişiga boğliq böladi. Köp sonli tadqiqotçilarning isbotlaşiga köra boşoq şakllaniş jarayonini tezlaştiruvçi omillar, boşoqning mahsuldorligini kamayişiga, uşbu davrning uzoq davom etişini ta'minlovçi omillar esa yirik boşoqlarning şakllanib, undagi don soni va vaznining yuqori körsatkiçga ega bölişiga olib keladi.

Kleykovina buğdoy unining texnologik qiymatini belgilaydigan asosiy komponent hisoblanadi. U non tayyorlaşda xamirning elastikligi, gaz saqlaş qobiliyati va mahsulot hajmiga katta ta'sir körsatadi. Turli navlarda kleykovina miqdori genetik xususiyatlar, tuproq-iqlim şaroiti va agrotexnik tadbirlarga boğliq ravişda keskin özgarib turadi

Şuningdek, sönggi yillarda genetik va biokimyoviy tadqiqotlar asosida oqsil va kleykovina yiğilişida iştirok etuvçi genlarni aniqlaş va ular orqali yuqori sifatli navlarni yaratiş borasida keng kölamli işlar amalga oşirilmoqda (FAO Report, 2023). Uşbu tadqiqotlar natijalari buğdoy sifatini oşirişning nafaqat agrotexnik, balki biotexnologik usullarini işlab çiqişga zamin yaratmoqda.

Har xil ekologo – geografik guruhlarga mansub kuzgi buğdoy namunalari Qoraqalpoğistonning öta oğir tuproq-iqlim şaroitlarida ekilib, mahsuldorlik körsatkiçlari böyiça «Butun ittifoq ösimlikşunoslik instituti» VIR uslubiy qöllanmasi [1984]; Dala tajribalarini ötkaziş uslublari [2007] asosida sinovdan ötmoqda köçatzorlar va nav

sinaşlardagi namunalarning biometrik tahlillari «Qişloq xöjaligi ekinlarini sinaş markazining» [1985; 1982] uslublari böyiça olib borilmoqda.

Xulosalar;

1.Sönggi yillarda genetik va biokimyoviy tadqiqotlar asosida oqsil va kleykovina yiğilişida iştirok etuvçi genlarni aniqlaş va ular orqali yuqori sifatli navlarni yaratiş borasida keng kölamli işlar amalga oşirilmoqda

2. Köp sonli tadqiqotçilarning isbotlaşiga köra boşoq şakllaniş jarayonini tezlaştiruvçi omillar, boşoqning mahsuldorligini kamayişiga, uşbu davrning uzoq davom etişini ta'minlovçi omillar esa yirik boşoqlarning şakllanib, undagi don soni va vaznining yuqori körsatkiçga ega bölişiga olib keladi.

3 Mamlakatimiz miqyosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar şuni ta'kidlaydiki, şörlangan va qiyin iqlim şaroitida barqaror hosil beradigan nav va duragay turlarni yaratiş uçun turli genotiplarning özaro çatiştirişni talab etadi.

4. Seleksiya işi hajmini va samaradorligini orttirişda jahon kolleksiyasi katta ahamiyat kasb etadi. Kolleksiya namunalarini jahon seleksionerlari boşlanğiç manbalar sifatida işlatiş orqali nav yaratişni yölga qöyganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kuziev R.R; Ismanov A; Ramazanov. B. Qoraqalpoğiston Respublikasidagi suğoriladigan gidrimorf tuproqlarining hozirgi xolati. AGRO JLM 3.(47) (2017), B-84-86
2. Pokrovskaya M.N. Sozdanie isxodnogo materiala pşenisi v seleksiy na soleustoyçivost. Avtoref. diss. na soyskanie uçeniy stepeni kand s/x nauk. Taşkent, 2007.
3. Dorofeev V.F.Problemi skorospelosti yarovoy pşenisi v vostoçnix rayonax strani i isxodniy material R.A.Udaçin, A.V.Semenova Sbor.nauç.trudov na prikladnoy botanike,genetike,seleksii. M-1987-T.3-S-3-7.
4. Terleskaya N.V. Vliyanie abiotiçeskix stress faktorov (zasuxa, zasolenie) na fotosintez razliçnix vidov pşenisi in vivo i in vitro/ N.V.Terleskaya,N.V.Zobova, V.Yu.Stupko, A.B.Iskakova, O.E.Larionova,// materiali VII mejdunarodnoy nauçno -praktiçeskoy konf.,posvyaşennoy 30-letiyu otdela biotexnologii rasteniy Nikitskogo botaniçeskogo sad.-2016.-S.292-293.
5. Verbickaya A.A. Bioballistiçeskaya genetiçeskaya transformasiya myagkoy pşenicı (TRITICUM AESTIVUM L) traskripcionnım faktorom OsGATA risa dlya povışeniya tolerantnosti k solevomu stressu. Avtoref. diss. na soyskanie uçenıy stepeni kandidata biologiçeskix nauk. Moskva, 2023. C-26.
6. Yusov V.S. Using the gene pool of CIMMYT cultivars and lines in spring durum wheat breeding in Western Siberia | Ispolzovanie genofonda sortov i liniy CIMMYT v selekciy yarovoy tverdoy pşenicı v Zapodnoy Sibiri // V.S. Yusov, M.G. Evdokimov, M.N. Kiriakova, D.A. Gluşakov // Proceedings on Applied Botany. Genetics and Breeding – 2022 № 183 (1). P-95-103.